

СИМВОЛІКА ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Мета статті – визначити символи, що в традиційній українській лінгвокультурі пов'язані з реалізацією заперечних значень, з'ясувати їхнє походження та функціональний потенціал. **Методологія** дослідження ґрунтується на застосуванні міждисциплінарного підходу до вивчення української фразеології та народної обрядовості. Крім загальнонаукових методів аналізу й синтезу, використано культурно-генетичний метод та лінгвістичні: описовий, методи функціонального аналізу та концептуально-ідеографічного аналізу. **Наукова новизна** дослідження полягає у виявленні символічних позначень заперечного змісту, обґрунтуванні їхньої давності та релевантності в сучасній комунікації. **Висновки.** Доведено, що заперечні символи – потужна та невід'ємна складова людського спілкування. З'ясовано, що в українській лінгвокультурі символіка заперечення заснована переважно на язичницьких уявленнях давніх слов'ян, їхній вірі в силу природи. Водночас символіка заперечення вписана в світовий контекст, оскільки на її формування істотно вплинуло християнство й традиції європейської культури. Усе це посприяло багатозначності та амбівалентності деяких символів.

Ключові слова: символ; заперечення; лінгвокультура; фразеологізм; концепт.

Баган Мирослава Петрівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету

Символика отрицания в украинской лингвокультуре.

Цель статьи – определить символы, специализирующиеся в традиционной украинской лингвокультуре на реализации отрицательных значений, выяснить их происхождение и функциональный потенциал. **Методология** исследования основана на применении междисциплинарного подхода к изучению украинской фразеологии и народной обрядности. Кроме общенаучных методов анализа и синтеза, использован культурно-генетический метод, а также лингвистические: описательный, методы функционального анализа и концептуально-идеографического анализа. **Научная новизна** исследования заключается в выявлении символических обозначений отрицательного содержания, обосновании их давности и релевантности в современной коммуникации. **Выводы.** Доказано, что отрицательные символы – мощная и неотъемлемая составляющая человеческого общения. Установлено, что в украинской лингвокультуре символика отрицания основана преимущественно на языческих представлениях древних славян, их вере в силу природы. В то же время символика возражения вписана в мировой контекст, поскольку на ее формирование существенно повлияло христианство и традиции европейской культуры. Все это способствовало многозначности и амбивалентности некоторых символов.

Ключевые слова: символ; отрицание; лингвокультура; фразеологизм; концепт.

Bahan Myroslava, Doctor of Sciences (Philology), Professor, Chair of Ukrainian Philology and Slavic Studies, Kyiv National Linguistic University

Symbolics of negation in the Ukrainian linguoculture

The purpose of the article is to identify symbols that specialize in traditional Ukrainian linguistic culture on the realization of negative meanings, to find out their origin and functional potential. **The methodology** is based on the application of an interdisciplinary approach to the study of Ukrainian phraseology and folk rituals. In addition to general scientific methods of analysis and synthesis, a cultural-genetic method was used, as well as linguistic methods: descriptive, methods of functional analysis and conceptual-ideographic analysis. **The scientific novelty** of the research consists in identifying the symbolic designations of negative content, substantiating their prescription and relevance in modern communication. **Conclusions.** The article proves that symbols of negative meanings are a considerable and integral part of human communication. The research has shown that in Ukrainian linguistic culture the symbolism of negation is based mainly on the pagan ideas of the ancient Slavs, their faith in the power of nature. At the same time, the symbolism of the negation is inscribed in the global context, since its formation was significantly influenced by Christianity and the traditions of European culture. All this contributed to the ambiguity and ambivalence of certain characters.

Key words: symbol; negation; linguoculture; idiom; concept.

Актуальність теми. У мовознавчій літературі заперечення має статус мовної універсалії з огляду на його наявність в усіх відомих мовах світу [18, 241] та широкий функціональний потенціал (заперечення слугує не лише засобом вираження відсутності зв'язку між кількома компонентами повідомлення, а й виконує пізнавальну, емоційну, психологічно-регулятивну функції [2, 313]). Увагу дослідників привертали переважно граматичні, лексичні та непрямі засоби вираження заперечення. Аналіз культурних надбань народу, його звичаїв, фольклору, фразеології, комунікативних практик засвідчив, що на тлі соціально-культурної комунікації сформувалися значно складніші виразники заперечної семантики – символи, які передають не просто заперечення, а цілий комплекс інформації. Символи – дуже місткі й синкретичні утворення. З одного боку, вони зберігають міфологічну свідомість народу, а з іншого – відбивають його досвід, динаміку світобачення, прагнення й ідеали. Вивчення символіки заперечення важливе і для поглиблення мовознавчої концепції заперечення, і для з'ясування його місця та типових форм вияву в традиційній культурі українців. Актуальність теми статті зумовлена антропологічною спрямованістю сучасних гуманітарних наук на визначення світоглядних координат українського народу в його мові, продуктах духовної та матеріальної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Символіку української лінгвокультури висвітлено в працях М. К. Дмитренка [6], В. В. Жайворонка [8; 9], В. І. Кононенка [11], О. П. Левченко [13; 14], Н. В. Слухай [20], В. В. Завадської, [10], Г. О. Філь [21], А. Цупик [21], А. В. Микитенко [15] та ін.

Мовні одиниці та реалії, що акумулюють глибинні етнокультурні нашарування, описано в словнику-довіднику В.В. Жайворонка "Знаки української етнокультури" [9]. Автор послуговується вужчим терміном *знаки*, оскільки бере до уваги всі репрезентації етнокультурної інформації, а не лише символи. Знаки чіткіше корелюють з певною інформацією, але можуть набувати також символічної потужності та амбівалентності.

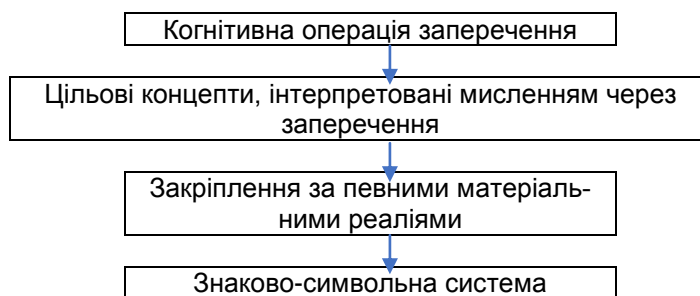
Специфіку української фразеологічної символіки досліджували О. П. Левченко [13; 14], А. В. Микитенко [15], Г.О. Філь й А. Цупик [21] та ін. Вони переконані, що назви реалій набувають "символічного прочитання" саме в результаті фразеологізації, тобто узвичаєння в мові стійких і відтворюваних словесних комплексів, які співвідносяться з певною семантикою та оцінним забарвленням [15, 89]. Безперечно, фразеологічні ресурси мови засвідчують народний відбір і закріплення найбільш вдалих образів, що відображають побут, традиції народу, а головне – його мораль, цінності, світоглядні уявлення. О. П. Левченко з цього приводу слушно наголошує, що "фразеологічні системи та їх символіка позначають найрелевантніші для певного соціуму концептуальні простори" [14, 140]. Проте використання символів типове не лише для фразеології, а й інших форм людської діяльності: спілкування, соціальної взаємодії, обрядів, мистецтва та ін.

На сьогодні досить докладно схарактеризовано символічні значення назв рослин, тварин, явищ природи [9; 10; 12; 13], артефактів [9; 11; 15] тощо. Проте засоби, що слугують символічним вираженням заперечного змісту, в українському мовознавстві досі не вивчали, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – на матеріалі української фразеології, обрядовості й комунікації визначити символи, за допомогою яких українці висловлюють різні концептуальні значення, пов'язані з логіко-психологічною операцією заперечення. Мета передбачає з'ясування онтогенезу цих символів та окреслення їхнього функціонального потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Заперечення – це когнітивна операція, яку використовують у різних сферах людської діяльності: для осмислення досвіду, реалізації різних актів комунікативної взаємодії (відмови, заборони, спростування, негативної оцінки тощо), психологічного самозахисту чи емоційного впливу на співрозмовника. Заперечення кваліфікують як поняттєву, але комунікативно спрямовану категорію [2, 313], оскільки воно стосується мислення людини, але втілюють його переважно мовними засобами.

Важливу роль у людській комунікації відіграють невербальні засоби, які допомагають швидше або наочніше чи емоційніше виразити певний заперечний зміст. Серед позамовних засобів виокремлюють міміку й жести [18; 2]. Проте в українській культурі узвичаєні й інші – знакові та символічні – експліканти заперечного змісту. Вони передають не безпосереднє заперечення, а значно ширший семантичний комплекс, заснований на операції заперечення. Відношення між запереченням і знаково-символьною системою схематично можна зобразити так:

Аналіз української фразеології, обрядовості та сучасної комунікації дав змогу визначити основні цільові концепти, що постали на основі логічного заперечення й набули символічного втілення (див. Таблицю 1).

Таблиця 1. Співвідношення цільових концептів та їх символічного втілення в українській лінгвокультурі

Цільові концепти	Логічна основа	Знаки й символи української лінгвокультури
ВІДМОВА	"не приймаю, не погоджуюся"	Гарбуз, дуля, макогін.
ПРИПИНЕННЯ, ОБМЕЖЕННЯ	"не триває, не розвивається"	Хрест (<i>ставити хрест на чомусь</i>). Вузол (<i>зав'язати голову, зав'язати світ комусь, зав'язати з чимсь</i>). Залом / закрутка з колосся (магічний символ обмеження, шкоди комусь).
ЗНИКНЕННЯ	"не стало"	Вітер, вода: (<i>пішло за вітром/водою, шукай вітра в полі, повіявся за вітром, вітер у</i>

		<i>кишенях гуляє.</i> Чорт, біс, відьма (<i>мов чортові в зуби кинули; біс злизав / ухопив, як відьми вкрали</i>). Попіл (<i>перетліти на попіл</i>).
СМЕРТЬ	"не стало буття"	Біла постать з косою чи іншим знаряддям, чорний півень, домовина.
НЕЧЕСТЬ (ЛИХІ СИЛИ)	"недобрі, несприятливі сили/місце"	Чорт, дідько, біс, сатана, змії, диявол, проклятий, рогатий, лукавий, нечистий, куций, щезник, перехрестя, бузина, будяк, чортополох.
ОПІР, ЗАХИСТ	"не дозволю/ не пуцу"	Дуля, хрест, півень. Часник, цибуля, хрін, любисток, полин, осиковий кілок.
НЕЗГОДА, РОЗБРАТ	"не згоден"	Клин (<i>вбити між кимсь</i>), розбитий посуд (<i>розбити глека</i>), чорна кішка (<i>пробігла між кимсь</i>).
НЕВДАЧА	"не пощастить"	Мертвий півень, жінка з порожніми відрами, розбите дзеркало, чорний кіт.
ПЕРЕШКОДА	"щось не пускає, заважає "	Гребля, терня, чорт, дідько, нечистий.
НЕВІДОМІСТЬ	" щось не відоме /не зрозуміле "	Темрява, дим, туман. Чорт, дідько, нечистий.

Репрезентувати цільові концепти можуть знаки й символи. Відмінність між ними полягає в семантичному обсязі та меті функціонування. Знак – умовний об'єкт, що чітко передає певний зміст і який уживають для донесення цілком конкретної інформації. Зокрема, заперечним вважаємо дорожній знак заборони проїзду (червоне коло з білим прямокутником у центрі) або червоний колір світлофора, або червоний навскісний хрестик в електронних програмах.

Символ ґрунтується на певному людському досвіді і є наслідком його осмислення та емоційного переживання, тобто мотивованою категорією. Якщо знак тяжіє до однозначності, то символ зорієнтований на якомога всеохопнішу інтерпретацію ситуації. "Сама структура символу, – наголошує С.Аверинцев, – спрямована на те, щоб занурити кожне окреме явище в стихію "першопричин" буття і дати через це явище цілісний образ світу" [1, 156]. Символ не розшифровують раціонально, а сприймають інтуїтивно, залежно від когнітивних умінь, світогляду, потреб. Його мета не у вираженні змісту, а в апелюванні до досвіду людини, її психологічно-вольових настанов. Тому символ є значно місткішим за знак. За влучним визначенням М. Дмитренка, "символ – потужна й незамінна категорія культури, духовного розвитку, повсякденного спілкування. Це категорія синкретизму, синтетизму, тоталогії, що охоплюють людину і світ, як світло й тінь" [6, 7].

Для вираження цільових концептів, інтерпретованих через заперечення, в українській лінгвокультурі сформувалася досить розгалужена система символів, різних за походженням, потужністю та виразністю.

До найбільш давніх і потужних символів зараховуємо дулю і хрест. Дуже широкого застосування в українській лінгвокультурі набув жест дулі. Ним виражають і обурену відмову, і зневагу, й незгоду. У давнину його використовували для відганяння хижаків, хвороб і навіть смерті [19, 26; 3, 103]. Відомо, що цей жест поширений у багатьох культурах. Його вважають залишком фалічного культу, оскільки первісно він символізував злиття чоловічого й жіночого дітородних органів і мав оборонне, магічне навантаження [3, 102; 19, 26]. У протидії неприємному й небажаному наші пращури спиралися на віру в силу природного оновлення. Під впливом християнства магічна функція дулі зазнала переосмислення, вульгаризації і згодом відійшла на периферію, поступившись емоційно-виражальному спрямуванню. При цьому жест дулі і досі застосовують як символ протесту, незгоди на цілком офіційному рівні комунікації, пор.: *Представники опозиції, протестуючи проти ухвалення кодексу в унісон із вуличними підприємцями, пронесли в сесійну залу величезне гроно різнокольорових повітряних кульок. Вони причепили до них плакат із зображенням дулі й відпустили угору, під купол* (Україна молода, 17.11.2010); *Суддя Оріхівського районного суду Запорізької області Лариса Щербань 12 грудня під час розгляду справи за обвинуваченням громадянина в причетності до незаконного виготовлення або збуту наркотиків показала адвокату дулю* (<https://www.uaportal.com>, 14.12.2018).

Хрест, який вважають одним із найдавніших культових знаків вогню і сонця, у багатьох давніх культурах був символом вічного життя. У слов'ян різні форми хрестів слугували оберегом від злих духів, цю традицію досі відображають деякі артефакти культури – вишиті рушники, одяг, писанки, візерунки на будівлях.

Після прийняття християнства символ хреста зазнав реінтерпретації. З одного боку, він зберіг захисну функцію. У хвилини страху чи розпачу люди кладуть на себе знак хреста, а також носять натільні хрестики для захисту від спокуси, а від чогось небажаного, сумнівного "відхрещуються". Вод-

ночас символічне тлумачення хреста значно розширилося. Хрест пробуджує уявлення про випробування, яке випадає людині в житті (пор. фразеологізм *нести (носити)/ донести свій [важкий, тяжкий] хрест* [22, 548]), викликає просвітління, нагадує людям про всеосяжну любов, дає надію на порятунок.

Унаслідок традиції ставити хрест на могилах померлих він став ще й символом смерті, припинення чого-небудь, пор. фразеологізм *ставити/поставити хрест* [22, 857].

На язичницьких звичаях ґрунтоване символічне значення вузла як способу стримання або припинення чогось. Наші пращури вірили, що вузлом можна утримати чоловіка від зради, "зав'язати" біль у суглобах, "зав'язати вузлик", тобто інформацію, на пам'ять, "зав'язати світ", тобто обмежити повноцінне життя, "зав'язати голову", тобто закінчити дівування [9, 121].

Досить продуктивна у вираженні заперечних значень рослинна символіка. "У загальному культурі природи у східних слов'ян-язичників особливо було поширене вшанування священних тварин і поклоніння деревам. Ліси, гаї вважалися житлами богів і біля окремих дерев (дуби, липи, берези), як у місцях священних, поклонялися божеству" [5, 62]. Це зумовило часте використання рослин у магічних діях, зокрема захисту, відганяння злих сил (*часник, цибуля, хрін, полин, любисток*). Семантика опору ґрунтується на фізичних властивостях рослин видавати неприємний запах, відганяти від себе істот. Цілковито умотивованим є закріплення назв деяких рослин за концептуальною зоною злих сил, нечисті. Такими вважали некорисні рослини, які не дають їстівних плодів, можуть бути отруйними, небезпечними для людини: *будяк, бузина, чортополох*.

Відомим ритуальним актом відмови в українській культурі є вручення гарбуза. Якщо раніше гарбуза вручали сватам на знак відмови небажаному претенденту на шлюб, то згодом ця дія стала символом відмови взагалі. Наприклад, за допомогою фразеологізму *дати гарбуза* виражають відкидання пропозицій про співпрацю, пор.: Орест Муц: *Ющенко дав гарбуза УНП з ідеологічних мотивів* (<http://zik.com.ua/ua/news/2005/11/09/24096>); Україна має зрозуміти – вона доросла, самостійна, впевнена в собі особистість, до того ж красива і приваблива. І їй не личить "проситися" до когось, це вона має вирішувати, кому дати гарбуза (День, 20.08.2010). Характерно, що сучасні українці іноді й насправді вручають гарбуз для маніфестації неприйняття когось-небудь, небажання мати з кимсь справу, пор.: *За інформацією журналістів Odessa.Online, як інформує Цензор.НЕТ, Гриценкові вручили гарбуз із образливим написом* (<https://censor.net.ua/ua/v3099604>). Використання народно-традиційного способу відмови сприяє більшій демонстративності політичного акту незгоди, вираженню опозитивності народу до небажаного політика.

Попри узвичаєність в українській культурі ритуалу вручення гарбуза, його не можна вважати етноспецифічним, тому що деякі інші слов'янські (польська, російська, болгарська) і навіть не-слов'янські мови мають фразеологізми, співвідносні з українським *дати гарбуза*, що дало підстави мовознавцям кваліфікувати його як "древню середземноморсько-слов'янську етнофразеологію" [Цит. 4, 259].

Уручення макогона на знак відмови сватам поширене в гуцулів та в Галичині [17, 136]. На думку О. Л. Березович, "різноманітні палиці, кілки" в обряді сватання виконували "фалічну функцію" [4, 249]. Функціонально цей знак подібний до дулі, оскільки також символізує дітородний орган, яким відганяють небажаного представника іншого роду, виявляють зневагу до нього.

Цільовий концепт **ПРИПИНЕННЯ** (логічна основа "чогось не стало") в українській фразеології інтерпретовано як вплив персоніфікованих стихій: вітру, води, пор.: *піти (збігти) за водою (по вітру, за водою)* [22, 722]. Загалом в українському фольклорі символічне тлумачення вітру значно ширше: "Вітер – це напрямок руху, швидкий рух, відсутність чогось, сила, воля тощо" [13, 139]. Але актуалізація природних властивостей цієї руйнівної стихійної сили виявилася зручною саме для втілення заперечних значень відсутності, зникнення чого-небудь (пор.: *вітер у кишенях (у кишені) свищить (свище, гуде, гуляє, віє, ходить)* [22, 131], *вітер у голові [грає, віє, свище, посвистує і т. ін.]* [22, 131], *як (мов, ніби і т. ін.) вітер зв'яз (здухнув)* [22, 132]) та марності людських зусиль (пор.: *кидати слова на вітер* [22, 371], *шукати (ловити, доганяти і т. ін.) / пошукати (догнати, зловити і т. ін.) вітра в полі* [22, 969]).

На символізації явищ природи ґрунтується інтерпретація заперечного значення концепту *невідомості* (логічна основа "щось не відоме /не зрозуміле"). Його втілюють природні явища *дим, туман, темрява* та марковані ними об'єкти, пор. фразеологізми: *темний ліс* "щось незрозуміле, невідоме" [22, 441], *як у тумані* 1) зі сл. бачити, пам'ятати, уявлятися "неясно, невиразно"; 2) зі сл. жити, бути, іти "невиразно сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається" [22, 904]; *пускати/пустити в очі дим (пилюку)* "вводити в оману" [22, 718]. О. П. Левченко пов'язує узвичаєння туману й темряви як символів чогось незрозумілого з давньою метафорою ЗНАТИ – ЦЕ БАЧИТИ [13, 92]. Людина не здатна осягнути те, що не може добре роздивитися.

Згідно з дуалістичним сприйняттям світу в українській лінгвокультурі поширений образ нечистої сили (*чорт, дідько, сатана, відьма, нечистий, лихий, щезник*). Традиційно ці істоти слугують символом спокуси, злих сил, що дезорієнтують людину, можуть впливати на її життя. Могутність злих сил, які, за народними уявленнями, знають майбутнє, володіють магією, зумовила широке застосування їхніх образів у реалізації заперечних значень: зникнення (*як (мов, ніби і т.ін) чортові в зуби кинути* [22, 30]; *біс узяв (вхопив)* [ФСУМ, с.31]; *як відьми вкрали* [22, 128]; *як (мов, ніби і т.ін.) чорт зли-*

зав [22, 954]); невідомості (*чорт (гаспид, сатана) [його (тебе, їх і т. ін.)] знає (зна) [22, 952], дідько (диявол) [його (тебе, їх і т. ін.)] знає [22, 243]*); незрозумілості (*біс його розбере [22, 31], сам чорт (біс, сатана) ногу (ноги) зломить (вломить, зламає, поламає) [22, 951]*), перешкоди (*мов у чорта в зубах [22, 954]*). Збереження міфологічних уявлень у фразеології та побутовому мовленні свідчить про потужність міфу як способу інтерпретації буття [24, 20],

Заперечне значення концепту *НЕВДАЧИ* (логічна основа "не пощастить") у побуті українців символізує жінка, яка переходить дорогу з порожніми відрами. Знакова ситуація синкретизує кілька передвісників "невдачі": це й жінка, яку в давнину підозрювали в наявності магічної сили, і перехід дороги (суто візуальне (символічне) перекреслення планів, руху), і порожні відра як символ відсутності, нереалізованості.

Формування символів і знаків – це тривалий історичний і культурний процес, на якому позначилися не лише світоглядні уявлення народу, а й зовнішні впливи, і навіть якісь раціональні втручання. Наприклад, прикмету, що розбите дзеркало віщує нещастя, пояснюють тим, що перші дзеркала були дуже дорогими і, щоб слуги обережніше з ними поводитися, власники залякували їх можливими нещастями. Ця суто прагматична маніпуляція органічно переплелася з народним уявленням про дзеркало як вихід у потойбіччя, пошкодження якого може призвести до згубних наслідків. Таку символіку дзеркала пов'язують "передусім із міфологічним значенням зрячості, бачення, погляду й заборонаю дивитися на те, що лежить по той бік життя" [10, 161]. Фізичне пошкодження побутових, але сакральних речей народна свідомість сприймала як катастрофу, з часом негативна прототипна ситуація пошкодження лягла в основу образного витлумачення негараздів у соціальної діяльності людини та психологічних стосунках, пор.: *розбити серце [22, 743], розбити (побити) глек (глека, горщик, горщика, макітру) [22, 743]*.

Неоднозначна символіка чорного kota. З одного боку, "за українськими народними переказами, kota створив Господь, і тому це чиста і добра тварина. Кіт символізував домашній затишок і спокій" [12, 40]. На основі поширеності образу kota в українських колискових його цілком умотивовано кваліфікують як "символ охоронця малого дитинчати" [7, 351], пор.: *Ой на kota-воркота, На дитину – дрімота! Ой на kota – все лихо. Ти, дитино, спи тихо*. Проте українці, як і представники інших культур, підозріло ставилися до чорних котів, підозрювали, що в нього перетворюються відьми або злі духи, пор.: "деяка звірина, особливо чорна, напр. чорна собака, чорний кіт, можуть сильно шкодити людині, бо в них звичайно сидить біс. Коли чорна собака, кіт, лис або заєць перебіжить кому дорогу, це зла ознака, і не поведеться цій людині" [16, 69]. Застереження щодо чорного kota закарбовано й в українській фразеології, пор.: *[чорна] кішка пробігла; [чорний] кіт пробіг поміж ким [22, 378]*.

Важливу роль у формуванні заперечного змісту відіграє символіка кольору. Особливо продуктивним у цьому процесі був чорний колір, який традиційно асоціювався з потойбіччям, чимсь недобрим, несприятливим, пор: укр. *чорне діло; чорна справа [22, 247]; чорні дні [22, 950]; чорні хмари збираються [22, 928]; [чорний] кіт пробіг [22, 378]*. Забарвлення істот великою мірою визначало їх сприйняття. Наприклад, *червоний півень* для праукраїнців був передвісником зорі, сходу Сонця, а отже символізував пробудження життя [7, 612] й володів здатністю захищати від нечистої сили [9, 452], проте *чорний півень* асоціювався із потойбіччям і узвичаївся як символ смерті [9, 451].

Білий колір, що є антиподом чорного, – хоч і має переважно позитивну конотацію (символізує чистоту, невинність, добродішність, істинність, а в християнській традиції – спорідненість із божественним світлом), проте також бере участь у реалізації деяких заперечних значень. Зокрема, у багатьох народів він є символом смерті [23, 495]. Українці, зображуючи в ритуалах смерть, теж вбирали її "в біле полотно, застромлювали в рот шматки ріпи чи капустиного качана, що створювало ефект величезних зубів" [10, 125]. Асоціативний зв'язок смерті з білим кольором підтверджує й українська фразеологія, пор.: *блідий як смерть, побіліти як смерть [22, 834]*.

Цілком очевидно, що кольорова гама символічного втілення заперечних значень обмежена ахроматичними чорним і білим кольором. Через свою опозитивність вони зручні для вираження контрасту, протиставлення (добра і зла, життя і смерті, цього світу й потойбіччя). Прикметно, для сучасної людини заперечення насамперед асоціюється з червоним кольором (пор. дорожні знаки заборони руху, червоний колір світлофора, червоний хрестик на зображеннях). Така символізація заснована на яскравості червоного кольору, який асоціюється з небезпекою та особливо привертає увагу своєю яскравістю. Це дає підстави констатувати, що кольорова інтерпретація заперечних значень з часом розширилася, хоч традиційні уявлення про білий колір смерті та чорний колір потойбіччя, невідомості досі актуальні.

Висновки. Отже, заперечення відіграло важливу роль в когнітивно-пізнавальній та інтерпретативній діяльності українців. Саме через заперечення вони витлумачили багато цільових концептів (відмови, припинення, зникнення, смерті, опору, незгоди, невідомості, невдачі та ін.), що були визначальними для усвідомлення їхнього місця у світі, минулості буття, а також для регулювання стосунків із довкіллям.

Символіка заперечення значною мірою ґрунтована на язичницьких уявленнях давніх слов'ян, їхній вірі в силу природи. Символьне втілення заперечної семантики засноване на метафоричному переосмисленні рослин, істот, явищ природи, артефактів, пов'язаних із певними обмеженнями, пере-

шкодами, ритуальними діями. Водночас українська символіка заперечення вписана в світовий контекст, оскільки на її формування істотно вплинуло християнство й традиції європейської культури. Усе це посприяло багатозначності та амбівалентності деяких символів.

Заперечні символи – потужна та невід'ємна складова людського спілкування. Вони не лише закарбовані в українській фразеології та обрядовості, а й використовувані в сучасних комунікативних ситуаціях. Стаття відкриває перспективи для вивчення символів заперечного змісту в інших мовах та виявлення універсальних символів заперечення.

Література

1. Аверинцев С. С. Символ художественный // София – Логос. Словарь / [2-е, испр. изд.]. Київ: Дух і Літера, 2001. С. 155 – 161.
2. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові : функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
3. Байбурын А. К., Топорков А.Л. У истоков этикета. Ленинград: Наука, 1990. 170 с.
4. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура. Этнолингвистические исследования. М.: Индрик, 2007. 599 с.
5. Боровский Я. Е. Мифологический мир древних киевлян. Киев: Наукова думка, 1982. 102 с.
6. Дмитренко М. Символы украинского фольклора: монографія. Київ: УЦКД, 2011. 400 с.
7. Энциклопедический словарь символов культуры Украины / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
8. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. 2001. №5. С. 48 – 63.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
10. Завадська В., Музиченко Я., Таланчук О., Шалак О. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ: Орфей, 2002. 448 с.
11. Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. 1991. №6. С. 30 – 36.
12. Кононенко О. Українська міфологія. Символіка. Київ: Фоліо, 2017. 217 с.
13. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 265 с.
14. Левченко О. Символарій української фразеології // Слов'янський вісник : 36. наук. праць. Серія "Філологічні науки" Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету. Рівне: ПІКСУ, 2004. Вип. 5. С. 140 – 148.
15. Микитенко А. В. Символіка найменувань штучних виробів у фразеологічних системах української, німецької та англійської мов. Філологічні науки. 2017. Вип. 2 (86). С. 89 – 92.
16. Митрополит Іларіон Дохристиянські вірування українського народу. Київ: Обереги, 1992. 424 с.
17. Орел Л. Україна в обрядах на межі тисячоліть. Київ : ПП "Верещинські", 2001. 280 с.
18. Паславська А. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування: монографія. Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. 290 с.
19. Славянские древности: Этнолингвистический словарь : В 5 т. / [уклад. Т.А. Агапкина и др.]. Москва: Международные отношения, Т. 1. 1995. 584 с.; Т. 2. 1999. 697 с.; Т. 3. 2004. 699 с.
20. Слухай (Молотаева) Н.В. Символ в кругу смежных и близкородственных понятий // Слово. Символ. Текст: Сборник научных трудов, посвященных 80-летию проф. М.А. Карпенко / Под общей ред. проф. Е.С. Снитко и проф. Л.П. Дяченко. Киев, 2006. С. 172 – 183.
21. Філь Г., Цупик А. Словесна символіка фразеологічних одиниць української мови як важливий чинник творення національно-культурної картини світу // Актуальні питання гуманітарних наук. 2017. 17. С. 154 – 160.
22. Фразеологічний словник української мови / НАН України; Інститут української мови / [ред. Л.С. Паламарчук, уклад. В.М. Білоноженко]. Київ: Наукова думка, 1999. Кн. 1. 528 с. Кн. 2. С. 529 – 980.
23. Щекін Г.В. Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению. Киев: Издат. дом "Персонал", 2011. 616 с.
24. Shynkaruk V., Salata H., Danylova T. Myth as a phenomenon of culture // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2018. № 4. С. 17 – 22.

References

1. Averyntsev, S. S. (2001). Artistic Symbol. Sofyia – Lohos. Slovar. Kyiv: Dukh i Litera. 155 – 161 [in Russian].
2. Bahan, M. P. (2012). Category of Negation in Ukrainian Language: Functional-Semantic and Ethnolinguistic Manifestations. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
3. Baiburyn, A. K. & Toporkov, A.L. (1990). At the root of etiquette. Leninhrad: Nauka, [in Russian].
4. Berезovych, E. L. (2007). Language and traditional culture. Ethnolinguistic research. Moskva: Yndryk [in Russian].
5. Bоровskiy, Ya. E. (1982). The mythological world of the ancient Kyev. Kyev: Naukova dumka [in Russian].
6. Dmytrenko, M. (2011). Symbols of Ukrainian folklore. Kyiv: UTsKD [in Ukrainian].
7. Encyclopedic Dictionary of Symbols of the Culture of Ukraine (2015). Korsun-Shevchenkovskiy: FOP Havryshenko V.M. [in Ukrainian].
8. Zhaivoronok, V. V. (2011). Ukrainian ethnolinguistics: some aspects of research. Movoznavstvo. 5. 48 – 63 [in Ukrainian].
9. Zhaivoronok, V. V. (2006). Signs of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Directory. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
10. Zavadskaya, V., Muzychenko, Ya., Talanchuk, O. & Shalak, O. (2002). 100 most famous images of Ukrainian mythology. Kyiv: Orfei [in Ukrainian].
11. Kononenko, V. (1991). Verbal symbols in the semantic structure of idiom. Movoznavstvo. 6. 30 – 36 [in Ukrainian].
12. Kononenko, O. (2017). Ukrainian mythology. Symbolics. Kyiv: Folio [in Ukrainian].
13. Levchenko, O. P. (2005). Phraseological Symbols: Linguistic and Cultural Aspect. Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
14. Levchenko, O. (2004). Symbolary of Ukrainian phraseology. Slovianskyi visnyk. Seriya "Filolohichni nauky" Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu ta Rivnenskoho instytutu slovianoznavstva Kyivskoho slavistychnoho universytetu. 5. 140 – 148 [in Ukrainian].
15. Mykytenko, A. V. (2017). Symbolic names of artificial items in phraseological systems of Ukrainian, German and English languages. Filolohichni nauky. 2 (86). 89 – 92 [in Ukrainian].
16. Mytropolyt Ilarion (1992). Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people. Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
17. Orel, L. (2001). Ukrainian rites at the turn of the millennium. Kyiv : PP "Vereshchynski" [in Ukrainian].

18. Paslavska, A. (2005). Negation as a language universal: principles, parameters, functioning. Lviv: Vyd. tsentr Lviv. nats. un-tu im. I. Franka [in Ukrainian].
19. Slavic antiquities: An ethnolinguistic dictionary (1995 – 2004): V 5 t. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].
20. Slukhai (Molotaeva), N.V. (2006). Symbol in the circle of adjacent and closely related concepts. Slovo. Symvol. Tekst: Sbornyk nauchnykh trudov, posviashchennykh 80-letiyu prof. M.A. Karpenko. Kyev. 172 – 183 [in Russian].
21. Fil, H. & Tsypuk, A. (2017). Verbal symbols of phraseological units of the Ukrainian language as an important factor in the creation of a national-cultural picture of the world. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 17. 154 – 160 [in Ukrainian].
22. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1999). Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].
23. Shchekyn, H.V. (2011). Visual psychodiagnostics: knowledge of people by their appearance and behavior. Kyev: Yzdat. dom "Personal" [in Russian].
24. Shynkaruk, V., Salata, H. & Danylova, T. (2018). Myth as a phenomenon of culture. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv. 4. 17 – 22. [in English].

Стаття надійшла до редакції 06.11.2018 р.

UDC 316.4

Danilyan Oleg

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Philosophy of
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID 0000-0001-5308-4664
odana@i.ua

Dzoban Alexander

Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Philosophy Department
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID 0000-0002-2075-7508
a_dzeban@ukr.net

Kalinovsky Yury

Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Philosophy Department
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID 0000-0002-0081-8107
kalina_uu@ukr.net

MAN IN INFORMATIONAL SOCIETY: FROM MORAL IDENTIFICATION TO MORAL IDENTITY

Purpose: to comprehend the peculiarities of the phenomenon of moral identification of a man in conditions of the information society. **Methods:** the whole complex of philosophical general scientific and specific methods inherent in philosophical research, in their interconnection and complementarity. The research methodology is based on the principles of system and structural-functional analysis. **Scientific novelty:** information society is an unlimited space for self-designing of a person, on the one hand, expanding the space of identification, and on the other hand - narrowing the very identity by choosing the ways and forms of self-identification. This conditions the emergence of polyidentity which leads to the instability of the socio-cultural space of the information society. **Conclusions:** the problem of identification of a man in a changing world-view paradigm of the information society is relevant and requires at the philosophical level the development of settings that help an individual to maintain his identity under the intense influence of information flows. In the process of acquiring moral identity by a person in the information society, communication becomes of particular importance.

Keywords: moral; identity; identification; information society; communication; information technologies; social institutions.

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Людина в інформаційному суспільстві: від моральної ідентифікації до моральної ідентичності

Мета: осмислити особливості феномену моральної ідентифікації людини в умовах інформаційного суспільства. **Методи:** весь комплекс філософських, загальнонаукових та специфічних методів, властивих філософським дослідженням, в їх взаємозв'язку і взаємодоповнюваності. **Методологія** дослідження базується на принципах системного та структурно-функціонального аналізу. **Наукова новизна:** інформаційне суспільство є необмеженим простором для самоконструювання особистості, з одного боку, розширюючи простір ідентифікації, а з іншого – звужуючи саму ідентичність за рахунок вибору способів і форм самоідентифікації. Це зумовлює появу поліідентичності, яка призводить до нестабільності соціокультурного простору інформаційного суспільства. **Висновки:** проблема ідентифікації людини в умовах мінливої світоглядної парадигми інформаційного суспільства є актуальною і вимагає вироблення на філософському рівні установок, які допомагають індивіду зберегти свою тотожність під інтенсивним впливом інформаційних потоків. У процесі набуття людиною моральної ідентичності в інформаційному суспільстві особливого значення набуває комунікація.

© Danilyan O., 2019

© Dzoban A., 2019

© Kalinovsky Yu., 2019